

ELS CARRERS ENS PARLEN

Desxifram el laberint urbà de Palma

1a edició: desembre de 2004

Col·lecció: *Palma, ciutat educativa*. Núm. 75
Departament de Dinàmica Educativa. Serveis Educatius

Autor: Joan Avellaneda Artigas (CAMINS del medi i de la cultura)

Fotografies: de l'autor

Dibuix (pàg. 8): Tatúm

Fotografia aèria: Sitibsa

Planimetria base dels plànols adjunts: IMI

Disseny gràfic de la col·lecció: CLAVE

Maquetació: Gotan

Impressió: amadip esment

Agraïments: Juan Manuel Miñano

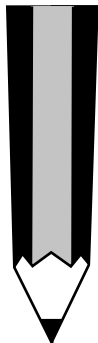
© Ajuntament de Palma

DL:

Aquest quadern didàctic ha pres com a principals fonts d'informació el llibre *Conèixer Palma* de Climent Picomell, Pere Ríos i Jaume Sureda, així com diverses publicacions de Gaspar Valero. Per endavant, el nostre agraïment i admiració a aquests autors.

És un material didàctic adreçat als alumnes d'educació secundària obligatòria i forma part de l'activitat "Els carrers ens parlen" del Programa de Dinàmica Educativa de l'Ajuntament de Palma.

Es permet la reproducció total o parcial d'aquest llibre per qualsevol mitjà electrònic, mecànic, fotocòpia, informàtic, enregistrament o d'altres mètodes, sempre que se'n citi la procedència i es comuniqui als propietaris del *copyright*.

ELS CARRERS ENS PARLEN

Desxifram el laberint urbà de Palma

Nom _____ Llinatges _____

Centre _____ Curs _____

Data _____

ÍNDEX

ABANS:

Un cop d'ull al plànol

1. Palma, geomètrica	3
2. Palma, enigmàtica	4
3. Palma, costanera	4
4. Palma, concèntrica	5
5. Palma, radial	6

El passat

6. Palma, prehistòrica	7
7. Palma, romana	8
8. Palma, musulmana	10
9. Palma, cristiana	12
10. Palma, fortificada	13
11. Palma, tancada	16
12. Palma, alliberada	18
13. Palma, ampliada	19
14. Palma, reformada	22

15. Palma, desordenada	23
16. Palma, il·limitada	25

DURANT:

Sobre el terreny

17. Palma, passejada	26

DESPRÉS:

Entre el passat i el futur

18. Palma, metropolitana	28
19. Palma, dinàmica	29
20. Palma, funcional	30
21. Palma, habitable	31

El reportatge

22. Palma, educativa	31

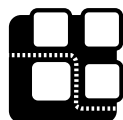
INSTRUCCIONS PER A L'ÚS DEL QUADERN.

Al llarg d'aquest quadern trobaràs a cada pàgina diferents símbols.

Mira el que volen dir i disposa't a començar.

Abans de l'itinerari

Durant l'itinerari

Després de l'itinerari

EL DIA DE L'ITINERARI, has de dur: aquest quadern, dos llapis o bolígrafs (un de blau i un de vermell) i roba i calçat adequats, segons la previsió meteorològica (paraigua o impermeable si pot ploure). També pots dur: càmera de fotos (millor digital), per fer després un bon reportatge de la sortida.

UN COP D'ULL AL PLÀNOL

Si fas una primera observació del plànol del nucli urbà de Palma, ja hi pots veure un bon nombre de coses interessants.

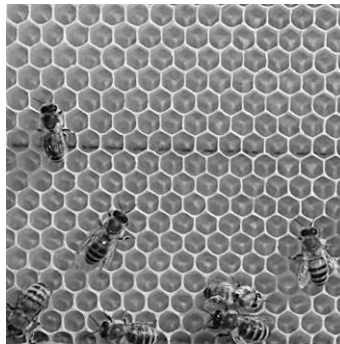

1. PALMA, GEOMÈTRICA

Els carrers donen forma a la ciutat

Els carrers poden ser rectes o no. Poden creuar-se sovint o de tant en tant. I poden fer-ho en angle recte, o en mil angles diferents. Poden ser amples o estrets. El resultat d'aquestes combinacions és un conjunt d'illes de cases amb formes d'allò més variades: rectangles, quadrats, triangles, trapezis, etc. Els carrers (juntament amb les avingudes, les places i els cinturons) formen la trama urbana d'una ciutat. I no n'hi ha cap que sigui igual, d'aquestes trames. El plànol de qualsevol ciutat adopta unes formes geomètriques que són úniques i irrepetibles.

La ciutat no és un ésser viu, però sí una realitat plena de vida. Potser per això, en la seva geometria, hi podem veure semblances amb les formes d'alguns éssers vius o d'altres fenòmens relacionats amb la vida.

FIGURES 1

ACTIVITAT 1

En quina d'aquestes figures trobes semblances amb la trama de carrers de Palma (ja sigui del conjunt de la ciutat o bé d'alguna barriada)? Per què?

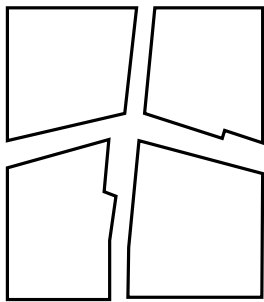

2. PALMA, ENIGMÀTICA

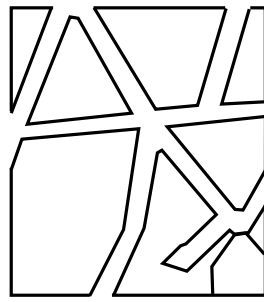
El llenguatge del plànol

Al plànol veim, amb una claredat que no tenim des de terra estant, les formes que adopten els carrers en creuar-se. Cap d'aquestes formes no és casual. Totes tenen un origen, un significat.

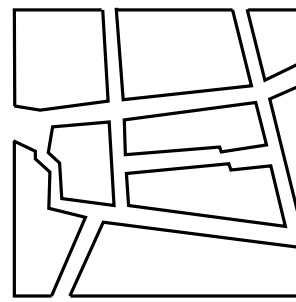
Podríem pensar que es tracta d'un autèntic llenguatge de línies, angles i polígons diversos. A través d'aquests signes geomètrics, impresos damunt el plànol, podem desxifrar missatges que ens expliquen com és (i com fou) una ciutat determinada.

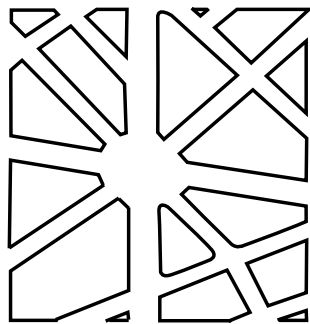
Palma romana

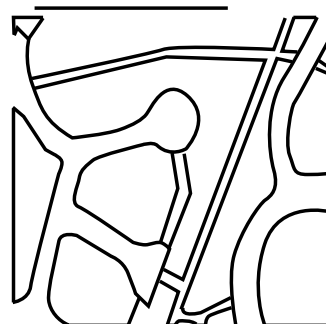
Palma medieval islàmica

Palma medieval cristiana

Eixample (1a meitat del s. XX)

Perifèria (2a meitat del s. XX)

FIGURES 2

3. PALMA, COSTANERA

Amb els peus a la mar

Quan observam el plànol de Palma, tot d'una veim que es tracta d'una ciutat situada a la mateixa línia de la costa. La pesca, la navegació i, darrerament, el turisme han fet que el lligam de Palma amb la mar sigui molt estret. El seu nucli urbà, com a conseqüència d'aquest contacte marítim, adopta una forma de mitja lluna o de semicercle que no tindrà si es trobàs al mig de l'illa.

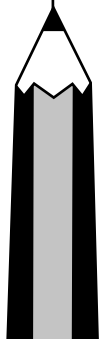

FIGURA 3

ACTIVITAT 2

Damunt la fotografia aèria, ressegueix en blau el perfil litoral de Palma, que coincideix amb el passeig marítim.

4. PALMA, CONCÈNTRICA

Un centre i dos grans anells

Un altre fenomen que podem veure fàcilment al plànol de Palma és que el nucli urbà consta de tres parts principals: una àrea central (Ciutat Antiga) i dos anells concèntrics que, de fet, són dos semicercles (recordem que la nostra és una ciutat costanera). El primer anell que envolta Ciutat Antiga és l'Eixample, construït al llarg del segle XX. L'anell extern és la Perifèria, una zona urbana molt extensa i bastant dispersa, construïda a les darreres dècades i per on Palma segueix creixent.

ACTIVITAT 3

Damunt la foto aèria anterior, ressegueix en verd el traçat de les Avingudes (que separen Ciutat Antiga de l'Eixample) i en vermell els fragments que hi veim de la Via de Cintura (que separa l'Eixample de la Perifèria). Fixa't en el traçat, ben diferent, d'una i d'altra via de comunicació.

ACTIVITAT 4

Observa de nou la foto aèria i el plànol de Palma. Com definiries la trama geomètrica que formen els carrers de cadascuna d'aquestes grans àrees? Relaciona amb línies.

ZONA	GEOMETRIA VIÀRIA
Ciutat Antiga	Trames distintes i escampades
Eixample	Trama creuada per diagonals
Perifèria	Trama densa i complicada

5. PALMA, RADIAL

"Tots els camins van a Cort"

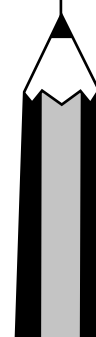
Al plànol de Palma, també podem observar una confluència de carrers en direcció al centre de la ciutat. Si ens hi fixam bé, veurem que s'hi dibuixen unes línies radials que, pràcticament, es troben a la plaça de Cort —on hi ha l'Ajuntament—, que ens apareix com el centre geomètric de la ciutat.

Si seguim alguns d'aquests carrers cap a l'exterior del nucli urbà, veim que coincideixen amb les carreteres que van a les principals poblacions de Mallorca. De fet, segueixen el traçat dels antics camins que, en altre temps, permetien als caruatges, cavalleries i caminants desplaçar-se als diversos punts de l'illa.

ACTIVITAT 5

A continuació tens tres columnes. A la primera hi ha tres carrers de Ciutat Antiga; a la segona, tres carrers de l'Eixample, i, a la tercera, tres carreteres que surten del nucli urbà, travessant la Perifèria. Damunt el plànol de Ciutat Antiga i el general de Palma, traça, en marró, tres línies: una per a cada grup de vies urbanes que, enllaçades, prenen una mateixa direcció.

CIUTAT ANTIGA	EIXAMPLE	PERIFÈRIA
C/ Apuntadors	→ C/ Sant Magí	→ Av. Joan Miró i Portopí
C/ Sant Miquel	→ C/ 31 de Desembre	→ Ctra. de Sóller
C/ Sindicat	→ C/ Aragó	→ Ctra. d'Inca

EL PASSAT

Per entendre bé el perquè de les formes geomètriques dels carrers de Palma, hem de recórrer a l'estudi del passat.

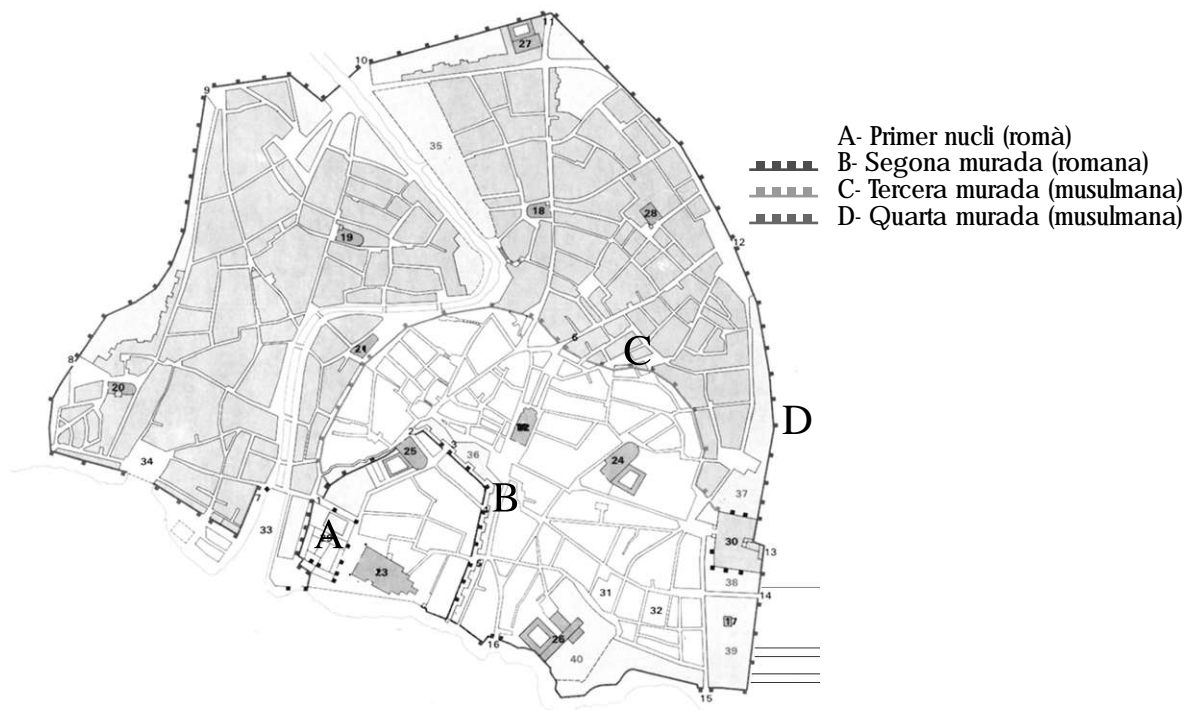

FIGURA 4. Font: *Atles de les Illes Balears*

6. PALMA, PREHISTÒRICA

Abans de començar la història

Com era l'indret on ara hi ha Palma, abans que s'hi edificàs la primera casa?

El medi físic era aleshores molt diferent. On ara s'aixeca el palau de l'Almudaina hi havia un turó desert. I on ara veim el passeig d'Antoni Maura, la plaça de la Reina i el Born, hi havia una cala d'aigües poc profundes que s'endinsava fins a l'actual plaça Joan Carles I (*plaça de les Tortugues*). Hi desembocava la riera de Palma, que baixava per la Rambla i el carrer de la Unió.

Al llarg dels segles, mentre s'anava construint la ciutat, aquella cala va anar reculant fins a desaparèixer. Això es deu, principalment, que aquella riera (sa Riera), quan hi havia torrencades, arrossegava grans quantitats de terra que, a poc a poc, l'anaren omplint de sediments.

No s'han trobat restes, a l'indret de Ciutat Antiga, de cap poblat prehistòric.

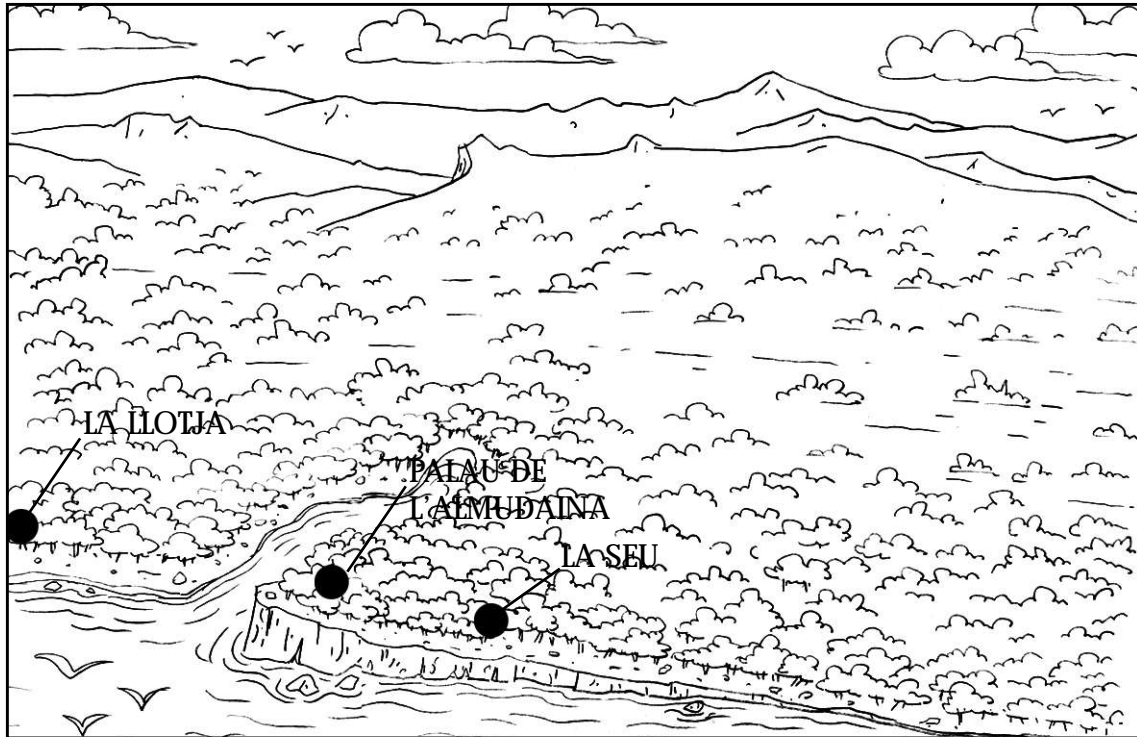

FIGURA 5. Aspecte prehumà de l'indret on ara hi ha la ciutat antiga.

7. PALMA, ROMANA

Els carrers romans: els més antics

Palma (amb aquest mateix nom) fou fundada pel cònsol de Roma Quint Cecili Metel, després de la seva arribada a Mallorca l'any 123 aC. En primer lloc, els romans bastiren una fortificació damunt d'aquell turó desert, on ara hi ha el palau de l'Almudaina. Fou el primer recinte fortificat de Palma.

FIGURA 6. Restes del segon recinte.

Més tard, construïren un segon recinte més gran, amb onze torres, que acollia uns tres mil habitants. La Palma del segon recinte romà es va construir a l'actual barri de la catedral, segons una planificació que disposava els carrers formant una quadrícula, com si fos un campament militar. Aquell traçat viari incloïa dos carrers principals: el *cardo maximus* –orientat de nord a sud– i el *decumanus* –orientat d'est a oest–, que es creuaven en una plaça central anomenada *forum*, on hi havia el temple, el mercat i els edificis oficials.

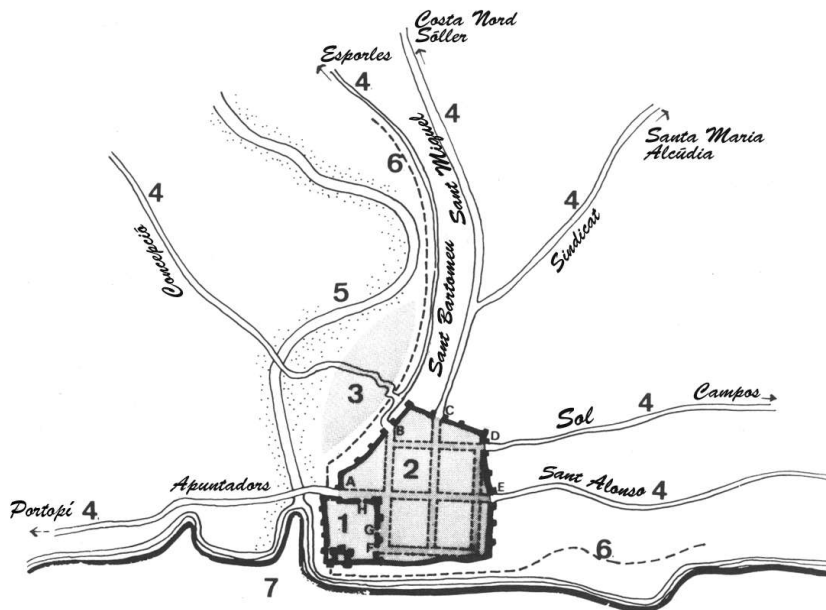
Aquella trama urbana ha quedat en part desdibuixada com a conseqüència dels nombrosos saqueigs i reconstruccions de què Palma ha estat objecte al llarg de la història.

Il·les de cases més recents (com la de la catedral) se superposen a la retícula d'aquells carrers. Però les traces de l'urbanisme romà encara són visibles al plànol actual de la ciutat. Intentarem descobrir-les.

ACTIVITAT 6

Damunt el plànol de Ciutat Antiga, refes la trama romana de carrers. Marca en groc el *decumanus* (actual carrer de l'Estudi General), el *cardo maximus* (primer tram del carrer de Sant Sebastià, carrer de Sant Roc i un petit fragment del carrer de Sant Bernat). Indica-hi també el *forum*, amb un petit cercle groc, i completa la trama, prenent com a referència el plànol de la figura 7.

La ciutat romana és l'autèntic embrió de la trama urbana de la Palma d'avui. Això es veu molt clar en la direcció dels diversos camins que sortien de les portes del segon recinte fortificat, i sobre els quals es teixirà la futura ciutat musulmana.

1. Primer recinte romà	5. Torrent de la Riera
2. Segon recinte romà	6. Penya-segat
3. Possible poblament primitiu	7. Mar
4. Camins de sortida de la ciutat	

FIGURA 7. Font: *Conèixer Palma*.

ACTIVITAT 7

En aquest plànol, marca en blau cel el curs antic de sa Riera i en blau fosc la cala i el perfil de la costa. Ressegueix en marró els camins que sortien de la ciutat romana i que coincideixen amb carrers actuals. Recorda l'activitat 5.

8. PALMA, MUSULMANA

Els carrers medievals, abans de la conquesta

L'època de dominació musulmana, que a Mallorca durà més de tres segles (de 902 a 1229 dC.), suposà una gran ampliació de la Palma romana. *Madina Mayurqa* –que aquest fou el nom que prengué aleshores la nostra ciutat– experimentà un gran creixement i es convertí en una de les vuit capitals més importants de l'Europa islàmica.

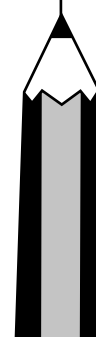
Al principi de la dominació musulmana, es construïren barriades fora de les antigues murades romanes. Per tal de protegir-ne les cases, al segle X, s'edificà un tercer recinte emmurallat que ampliava l'anterior pel nord i per l'est.

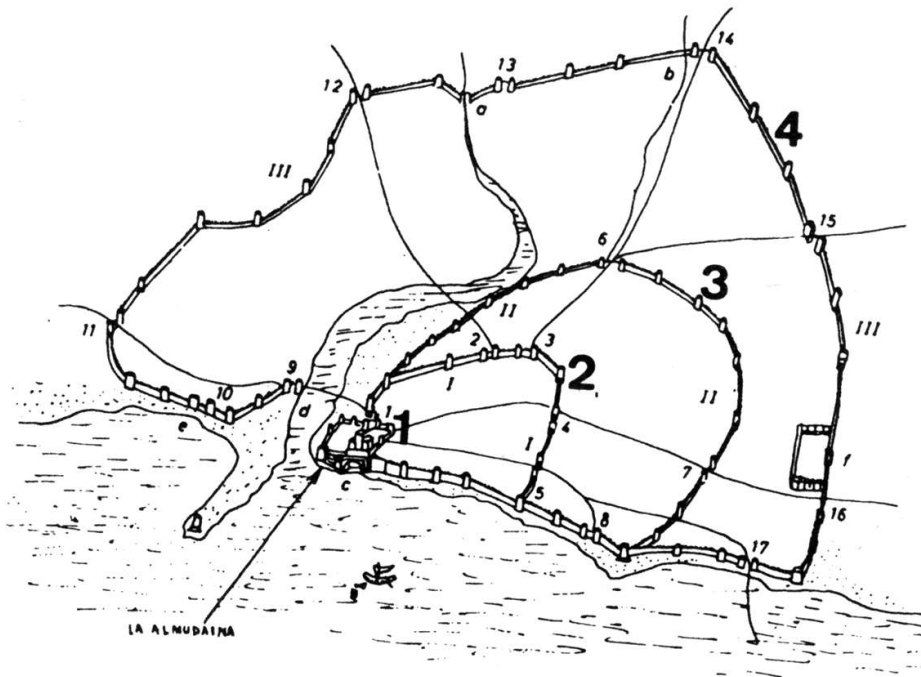

FIGURA 8. Cantonada de cinc carrers, a la Palma musulmana.

Més tard, als segles XI i XII, es féu encara un quart recinte de murades que és el que trobarà el rei Jaume I el Conqueridor. Aquesta quarta fortificació abraçava una superfície molt més gran que l'anterior i passà a integrar barriades de l'altra banda de sa Riera, com la del Puig de Sant Pere.

Hem de dir, per tant, que al llarg de la dominació musulmana es construïren consecutivament dos recintes fortificats: el tercer i el quart, dels cinc que ha tingut Palma al llarg de la història.

1. Primer recinte romà
2. Segon recinte romà
3. Tercer recinte (musulmà)
4. Quart recinte (musulmà)

FIGURA 9. Font: *Conèixer Palma*.

L'expansió urbana no es va fer continuant la trama quadriculada, pròpia de la planificació romana. Ben al contrari, la cultura islàmica —molt lligada al comerç— anà edificant les cases vora els camins de sortida que ja hi havia, i que formaven una estructura radial o d'estrella. Entremig d'aquests camins, ja convertits en carrers, s'anaren construint més cases i, finalment, nous carrers, que s'adaptaven a les edificacions ja fetes. El resultat fou una trama d'aparença laberíntica, amb carrers estrets i torts, alguns sense sortida ("carrerons que no passen"). Amb aquest model d'urbanisme, les illes de cases prenen les formes dels polígons més irregulars i diversos.

ACTIVITAT 8

Amb l'ajuda del plànol de Ciutat Antiga i els de les figures 4 i 9, fes les activitats següents:

A. Digues dos carrers que foren construïts amb l'ampliació del tercer recinte de murades i dos més amb la del quart:

Tercer recinte: _____

Quart recinte: _____

B. Cerca, dins la trama urbana musulmana, una illa de cases que tingui el màxim nombre de costats.

Quants en té? _____

C. Localitza, dins la trama urbana musulmana, una cantonada on conflueixen cinc o més carrers (apunta'n els noms):

D. I, finalment, localitza i apunta el nom d'un "carreró que no passa", típic de la ciutat islàmica: _____

9. PALMA, CRISTIANA

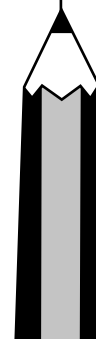
Els carrers medievals, després de la conquesta

La conquesta de *Madina Mayurqa* per part de les tropes del rei català Jaume I, el 1229, posà fi al domini musulmà i inicià l'era cristiana a la Mallorca medieval. Foren uns temps de gran activitat comercial per a la nostra ciutat.

FIGURA 10. Convent de Santa Clara.

Dins Palma —que passarà a dir-se *Ciutat de Mallorca* (o de *Mallorques*)— els edificis musulmans foren substituïts per noves construccions (per exemple, les esglésies reemplaçaren les mesquites). Però la trama islàmica de carrers gairebé no canvià. No es modificà tampoc el perímetre del quart recinte de murades, dins del qual els musulmans havien tingut la precaució de deixar una reserva de sòl molt important, que incloïa camps, horts i cementeris. En aquests espais sense edificar, els nous pobladors cristians pogueren construir barris sencers sense haver d'ampliar el recinte fortificat. Sa Calatrava, sa Gereria i Sant Jaume són tres d'aquestes noves barriades, construïdes al segle XIV, segons una planificació ortogonal (d'angles rectes), molt diferent de la trama laberíntica musulmana.

ACTIVITAT 9

Amb l'ajuda del plànol de Ciutat Antiga, localitza els nous barris cristians que hem esmentat i repara en el seu traçat, més regular que el de la trama islàmica. Digues dos carrers de cadascuna d'aquestes barriades medievals de després de la conquesta: sa Calatrava: _____

Sant Jaume: _____

En alguns dels espais no edificats de l'interior del quart recinte es construïren, també en aquesta època, els grans convents dels diferents ordes religiosos cristians. Molts d'aquests disposaven de grans horts, de manera que ocupaven molt de terreny, com el convent de Santa Clara.

10. PALMA, FORTIFICADA

Les murades del cinquè recinte

Al llarg dels segles XVI i XVII, la pesta, les rebel·lions foranes i els atacs dels pirates turcs i nord-africans fan que Palma entri en un període de decadència.

En aquesta època, la nostra ciutat s'estanca i gairebé no creix. Les freqüents incursions per mar posaren en evidència que les murades musulmanes del quart recinte, fetes de materials febles —marès i tàpia—, havien quedat antiquades davant l'eficàcia destructiva de l'artilleria moderna. S'imposava, per tant, la necessitat de construir un cinquè recinte emmurallat, més fort i d'acord amb els conceptes arquitectònics que empraven aleshores els enginyers militars. Es tractava d'una obra grandiosa que començà el 1551 i que no finalitzarà fins el 1801.

FIGURA 11. Un fragment del cinquè recinte de murades.

FIGURA 12. Fragment del plànol d'Antoni Garau (1644).

ACTIVITAT 10

El plànol d'Antoni Garau, de mitjan segle XVII, té un gran valor històric. Hi podem apreciar moltes coses interessants. Marca les que hi vagis observant:

- Els baluards o terrasses fortificades, característics de la nova murada.
- A la costa, encara manca enderrocar la murada musulmana i construir la nova.
- Els ponts que travessen els fossats i que indiquen les portes de sortida de la ciutat.
- El llit antic de la Riera (actuals Rambla, carrer Unió, Bom, etc.) és ple de gent que passeja.

La murada del cinquè recinte –anomenada també “renaixentista”, perquè es començà a construir durant el Renaixement– adoptà la particular i complicada geometria pròpia de les estructures defensives de l'època. La nova fortificació de Palma, una vegada finalitzades les obres, constava de dotze baluards que sobresortien i que permetien defensar millor tota la llargària dels murs, a més d'altres elements defensius i d'un ample fossat (d'uns 24 m d'amplada) que circumdava la ciutat per la part de terra. El perímetre de la nova murada adoptava una forma estrellada característica.

Per entrar a aquesta Palma fortificada i sortir-ne, es feren vuit portes: tres de part de la mar i cinc de part de terra. A l'exterior d'aquestes cinc darreres, es construïren llargs ponts per salvar el fossat.

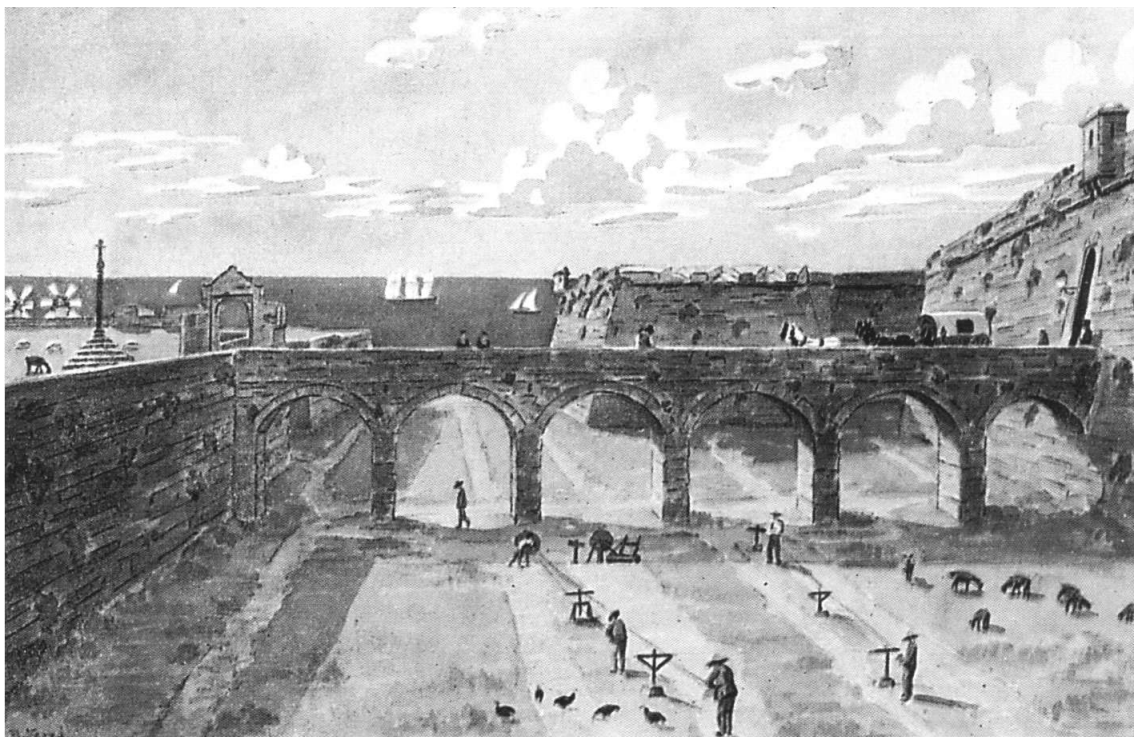

FIGURA 13. Porta des Camp i cinquè recinte de murades (Bartomeu Ferrà).

ACTIVITAT 11

Observa el plànol d'Antoni Garau i relaciona les poblacions de Mallorca amb la porta per la qual havien de sortir els habitants de Palma per anar-hi. Empra el plànol actual de Palma si l'has de menester. També pots consultar de nou les activitats 5 i 7.

Andratx

Porta de Sant Antoni

Establiments i Esporles

Porta de Jesús

Sóller i Valldemossa

Porta des Camp

Manacor, Sineu i Inca

Porta de Santa Catalina

Ilucmajor

Porta Pintada (pl. d'Espanya)

L'any 1613 el curs de sa Riera fou desviat pel fossat de ponent de la nova murada (actual passeig Mallorca, per on encara passa). Aquest torrent, fins aleshores, feia el recorregut següent: la Rambla (mot que prové de l'àrab i que vol dir justament 'torrent'), plaça Weyler, plaça del Mercat, carrer Unió, es Born, plaça de la Reina i avinguda Antoni Maura, on desembocava a la mar. El desviament de sa Riera era molt desitjat pels ciutadans, perquè el seu pas pel mig de la ciutat havia provocat inundacions desastroses, amb milers de morts.

FIGURES 14. La Rambla (lit antic de sa Riera) i el Passeig Mallorca (lit actual).

ACTIVITAT 12

Damunt el plànol de Ciutat Antiga, marca amb línia blava discontinua el recorregut antic de sa Riera i, amb línia blava contínua, el recorregut actual, que correspon al desviament de l'any 1613.

FIGURA 15. Carrer Argenteria.

11. PALMA, TANCADA

Una ciutat ofegada per les murades (segle XIX)

El segle XVIII havia suposat l'inici de la recuperació econòmica de Palma. Al llarg del segle XIX aquesta tendència continuà i la nostra ciutat duplicà la seva població en cent anys. Com que no estava permès construir fora del recinte de murades, la ciutat acabà per fer-se petita per a tanta gent. Davant la manca de solars buits, s'optà pel creixement vertical. Però l'edificació de més pisos féu augmentar l'ombra i la humitat dels carrers.

A principis del segle XIX, les propietats eclesiàstiques -sobretot els convents, amb els seus grans horts- ocupaven devers un terç del nucli urbà de Palma. L'any 1836, l'Estat dictà la llei de desamortització per la qual expropiava un gran nombre de béns de l'Església catòlica. De vint-i-tres convents que hi havia a Palma, sis foren enderrocats per tal d'esponjar una ciutat col·lapsada. En aquells terrenys, i tomant també algunes cases particulars, s'obriren les actuals places Major, de la Reina, de Josep Maria Quadrado, de Sant Francesc, i els carrers del Conquistador, del Palau Reial i de Colom. Palma adquiria així una fesomia més moderna, però a costa de perdre carrers antics, edificis de gran valor i espais verds o lliures d'edificacions.

FIGURA 16.
Carrer del Conquistador.

ACTIVITAT 13

Localitza al plànol de Ciutat Antiga aquestes noves places, els carrers i edificis que hem esmentat.

Però els espais guanyats amb la desamortització no bastaren. Finalment, davant la impossibilitat de fer més habitatges dins el recinte emmurallat, l'Ajuntament autoritzà la construcció de barris nous fora de les murades. Aquests nuclis extramurs, anomenats *ravals*, s'havien de situar obligatòriament més enllà de 1.250 m de les murades. Això era per motius de seguretat relacionats amb l'abast dels canons. Entre els nuclis de població nous -futures barriades de Palma- podem esmentar, de ponent a llevant: el Terreno, Son Rapinya, Son Serra, sa Vileta, Son Espanyolet, els Hostalets, Can Capes, la Soledat (dita de *Foraporta*) i es Molinar.

FIGURA 17. Els Hostalets.

ACTIVITAT 14

Al plànol actual de Palma, localitza aquests nuclis de població extramurs, i observa'n les trames urbanes. Què tenen en comú? Com definiries la seva disposició de carrers?

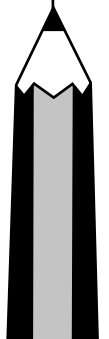
12. PALMA, ALLIBERADA

L'enderrocament de les murades (1902-1934)

A finals del segle XIX, la vida tancada dins el recinte emmurallat havia esdevingut insuportable per a les persones que hi seguien vivint. L'altíssima densitat de població, afegida a la manca d'il·luminació solar i d'higiene, ocasionava conflictes i malestar. L'enginyer Eusebi Estada i l'escriptor Pere d'Alcàntara Peña argumentaven, als diaris de l'època, la necessitat d'eliminar les murades com a pas imprescindible per a la modernització de la nostra ciutat.

De fet, Palma havia viscut episodis semblants en èpoques passades, cada vegada que la ciutat havia necessitat espai per créixer. Cadascun dels quatre recintes anteriors, en el seu moment, també havien estat enderrocats, parcialment o totalment.

A la fi, l'empenta popular i la pressió municipal aconseguiren l'enderrocament del cinquè i darrer recinte de murades, com a la majoria de ciutats europees que es trobaven en situacions semblants. A Palma, la demolició definitiva s'inicià el 1902 i s'acabà el 1934. Només es mantingué dempeus el tram costaner de murades. L'escriptor

Miquel Ferrà es lamentava que no s'hagués conservat cap porta de la part de terra com a testimoni històric.

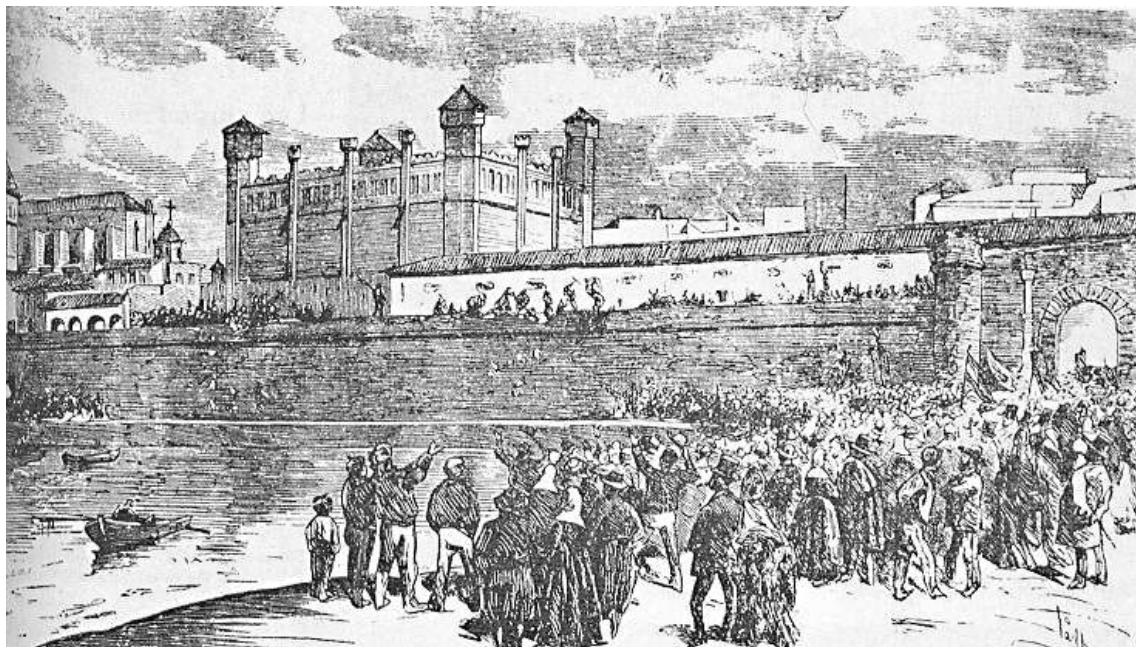

FIGURA 18. Inici de l'enderrocament de les murades.

Malgrat l'enderrocament, el cinquè recinte de murades ha deixat “marques” molt importants en la trama urbana de Palma.

ACTIVITAT 15

Observa el plànol de Palma i ordena aquestes “marques” de més (1) a menys important (4), segons el teu criteri.

- El traçat de les Avingudes, que segueix el perímetre de les murades
- El monument a Jaume I (pl. d'Espanya), fet amb blocs de la murada
- La ubicació singular dels nuclis extramurs, avui barriades de Palma
- La permanència de les murades i els baluards de la part de la mar

13. PALMA, AMPLIADA

L'Eixample del Pla Calvet (1901)

Si durant el segle XIX la població de Palma s'havia duplicat, en un període molt més curt —entre 1900 i 1940— pràcticament es tornà a duplicar i passà de 64.000 habitants a 114.000. Això es degué, en bona part, a l'arribada de persones que emigraven dels pobles de Mallorca cap a la capital de l'illa.

Palma, ja lliure del cinturó de murades que l'havia estret, disposava ara de l'espai necessari per créixer. L'any 1901 s'aprovà el primer Pla d'Eixample, elaborat per l'arquitecte Bernat Calvet, que planificà el creixement urbà amb avingudes i carrers amples i, finalment, claror del sol.

FIGURA 19. Les Avingudes i el carrer Aragó.

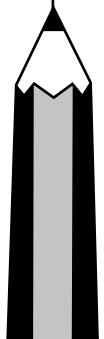
ACTIVITAT 16

L'Eixample es començà a edificar al mateix temps que s'enderrocaven les murades. Vet aquí una descripció dels principals elements de la seva geometria urbana. Amb l'ajuda del plànol, escriu el nom de dos carrers o places de cada categoria. Per a les Avingudes, escriu el nom de dos dels seus segments.

A. Les Avingudes. Constitueixen un gran passeig de 40 metres d'amplada que aprofita l'espai ocupat abans per les murades, els fossats i el camí de ronda, fent les mateixes ziga-zagues. Separen clarament Ciutat Antiga de l'Eixample i representen una important via de circulació.

B. Els carrers de primer ordre. Són els antics camins de sortida de la ciutat, que ja havien esdevingut carreteres. Al nou Eixample, adquireixen la categoria de carrers principals, amb 30 metres d'ample.

C. Els carrers de segon ordre. Tenen una amplada de 20 metres. N'hi ha que tracen grans diagonals travessant els carrers principals. Altres arranquen de les Avingudes.

D. Carrers de tercer ordre. Tenen 10 metres d'amplada i són la majoria dels carrers de l'Eixample. L'acaben d'omplir, amb una trama de carrers més ortogonal.

E. Les places. Situadaes als punts on conflueixen diversos carrers (generalment cinc o sis), d'amplades distintes. La majoria són circulars i, damunt el plànol, semblen els eixos de grans aspes de molí.

F. Les illes de cases. Dins aquesta complicada trama de carrers i places, semblant a una gran teranyina, les illes adopten formes geomètriques molt diverses. Fixa-t'hi.

ACTIVITAT 17

Compara els plànols actuals de Palma i de Ciutadella de Menorca, una altra ciutat —que per cert té nom de fortificació— on el perímetre d'un recinte emmurallat també va ser substituït pel traçat d'unes avingudes (conegudes popularment per *Contramurada*). Ressegueix-ne una part del traçat.

FIGURA 20. Casc antic de Ciutadella.

Quant als antics barris o ravals edificats el segle anterior a més de 1.250 metres de les antigues murades, s'ha de dir que ara queden engolits dins el nou Eixample, conservant però la seva trama ortogonal de carrers amb illes de cases rectangulars.

ACTIVITAT 18

A. L'Eixample de Palma ofereix moltes opcions de mobilitat al seu interior. És a dir, per desplaçar-se d'un lloc a un altre hi sol haver distintes possibilitats. Quin creus que és el camí més curt per anar a peu des de la plaça de sa Porta des Camp fins al mercat de Pere Garau?

ACTIVITAT 19

A. Per què deim que la trama de l'Eixample de Palma és radial?

B. Per què deim que la trama de l'Eixample de Palma és concèntrica?

ACTIVITAT 20

Compara l'Eixample de Palma (1901) amb el de Barcelona (1860). Quin et sembla més perdedor? Argumenta la teva resposta.

FIGURA 21. Fragment de l'Eixample barceloní. Font: *Gran Enciclopèdia Catalana*.

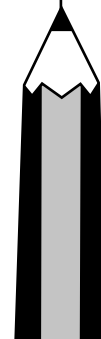

14. PALMA, REFORMADA

Les reformes del Pla Alomar (1943)

Després de la greu crisi que havia provocat la Guerra Civil (1936-39), i una vegada superat el període d'estancament de la postguerra, l'augment demogràfic de Palma continuà. La construcció s'incrementava i l'Ajuntament encarregà a l'arquitecte Gabriel Alomar Esteve un nou pla d'ordenació urbanística per organitzar el creixement de la ciutat i per modernitzar-la.

El Pla Alomar, presentat el 1943, proposava dotze importants reformes a l'interior de

Ciutat Antiga. S'alçaren veus contràries i finalment només se'n realitzaren algunes. En destaquen les següents:

- Obertura de l'avinguda de Jaume III i construcció d'habitatges de luxe
- Edificació del mercat de l'Olivar i urbanització de la zona annexa
- Obertura del carrer Constitució (carrer de Correus)

FIGURA 22. Avinguda de Jaume III.

ACTIVITAT 21

Localitza aquestes reformes al plànol, fixa't en la seva trama i contesta. Penses que per a la seva construcció, fou necessari eliminar carrers de l'edat mitjana? Per què creus que es va fer?

15. PALMA, DESORDENADA *El boom turístic dels seixanta*

Els anys seixanta es produí a Mallorca l'anomenat boom del turisme que, de fet, havia començat a prendre força la dècada anterior. Als hotels, als restaurants, a la construcció, etc. s'havia de menester molta mà d'obra, que fou coberta sobretot amb l'arribada de persones que provenien de la Península. Entre 1960 i 1981, Palma passà de 157.000 habitants a 304.000; és a dir, es duplicava de nou la població, en només una vintena d'anys.

FIGURA 23. S'Arenal de Palma.

El creixement de Palma es féu amb molta rapidesa i amb desordre. Mentre l'Eixample s'anava completant, les ampliacions urbanístiques més importants es produïen al llarg de les carreteres principals (d'Inca, Manacor, Sóller i Establiments) i, sobretot, al llarg de la costa.

ACTIVITAT 22

Un fet característic de la Palma dels anys seixanta és el creixement damunt el litoral, amb la construcció d'un rosari de barriades costaneres. Fixa't en la seva trama urbana allargada i de poca profunditat (entren poc cap a l'interior).

A. ESCRIU el nom de les principals barriades de la costa de Palma, des des Portitxol fins al límit amb el terme de Ilucmajor.

B. Per què creus que Palma, en aquests anys, creix tant pel litoral?

C. Quin tipus d'edificis et sembla que es construeixen a primera línia de la costa?

El 1963 s'aprovà el Pla general de Palma, que fou presentat com un intent de posar ordre en aquell desgavell. S'anomenà *general* perquè, per primera vegada, comprenia tot el municipi, incloses les zones rurals que envolten la ciutat. Aquest pla diferenciava el sòl urbà del sòl rústic. En aquest darrer, teòricament, no es podia urbanitzar.

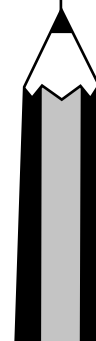
Però, a la pràctica, el turisme i la immigració imposaren la necessitat de construir més i més. Els edificis cada dia eren més alts i més espessos. Ningú no es preocupava de dotar algunes de les noves barriades obreres de l'Eixample i de la Perifèria amb els serveis més imprescindibles (escoles, centres sanitaris, equipaments culturals, zones verdes...).

ACTIVITAT 23

Un fet característic de la trama urbana de Ciutat Antiga i de l'Eixample de Palma és la manca notable d'espais verds públics. Costa trobar-n'hi i, de fet, la majoria dels que hi ha ara són de construcció recent. Fixa-t'hi al plànol actual.

Digues tres espais verds de l'Eixample (no valen les places).

Enmig d'un procés de construcció desorbitat, les mancances del Pla general i les dificultats per dur-lo a la pràctica obligaren l'Ajuntament a pensar en la seva revisió, que s'encarregà el 1966 a l'arquitecte barceloní Manuel Ribas Piera.

16. PALMA, IL·LIMITADA

Els anys setanta: del creixement a la crisi

El Pla Ribas Piera s'acabà de redactar el 1970 i s'aprovà el 1973. Aquest pla proposava per a Palma un creixement espectacular, pensant en una ciutat que pogués arribar fins al milió d'habitants (l'any 2002 se'n tenien 362.000).

Per fer possible aquesta macrociutat, Ribas Piera projectà una Palma que ja no tindria un sol centre, sinó molts: un per a cadascuna de les funcions urbanes (sanitària, educativa, etc.). És a dir, de la mateixa manera que les fàbriques es començaven a situar als polígons industrials, també altres serveis com les clíniques, els col·legis, etc., tindrien les seves pròpies zones de concentració.

La manca de sòl per construir dins el nucli urbà obligà a desplaçar aquestes zones de serveis cap a la Perifèria. Això donà lloc a una ciutat molt extensa, ja que aquestes àrees s'anaren situant en indrets molt allunyats entre si i del centre.

FIGURA 24. Sa Indioteria.

ACTIVITAT 24

Les trames de carrers presenten diferents aspectes segons la funció de l'espai construït. Relaciona cada zona funcional de l'època (esquerra) amb la seva trama (dreta).

Polígon Industrial de Son Castelló

Zona residencial de pisos de sa Indioteria

Zona esportiva des Fortí, canòdrom i estadi L. Sitjar

El mateix any 1973 s'inicià una important crisi econòmica mundial que, a poc a poc, féu rebaixar aquelles aspiracions de grandiositat urbanística de Palma. El turisme patí una forta davallada i deixaren d'arribar immigrants. El creixement de la població s'estancà i la construcció també.

ACTIVITAT 25

Hauria estat possible una Palma d'un milió d'habitants? És desitjable? Per què? Escriue una breu reflexió.

SOBRE EL TERRENY

17. PALMA, PASSEJADA *Una volta pels carrers*

L'objectiu del nostre itinerari per Palma és resseguir sobre el terreny les diferents trames de carrers i aprendre a quines etapes històriques corresponen.

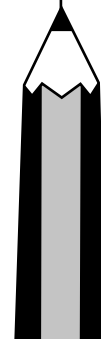
Primerament, farem una visita a peu per Ciutat Antiga, on observarem els carrers d'origen romà i medieval, així com altres traces més recents de l'evolució urbana del nucli antic.

Després, farem un recorregut per l'Eixample i la Perifèria. Aquesta vegada ho farem en autocar, que esdevindrà una aula mòbil des de la qual coneixerem algunes zones de Palma de construcció recent.

Al nostre itinerari, anirem des del centre (la part més antiga) cap a la perifèria (la part més moderna). Però no trobarem els carrers i els edificis en l'ordre cronològic exacte de les fases històriques de l'evolució urbana de Palma.

ACTIVITAT 26

Durant el recorregut, i a partir de les explicacions del monitor, dedueix a quina fase històrica correspon cadascuna de les observacions que farem durant l'itinerari i encercla el pictograma correcte.

Un turó desert, una cala, i sa Riera

El desviament de sa Riera

El cinquè recinte de murades

Carrers del Conquistador i del Palau Reial

Cardo maximus, forum i decumanus

Els camins que sortien de les portes romanes

Trama de carrers d'aparença laberíntica

Els carrerons que no passen

Els grans convents

Bariada de sa Calatrava

Una de les vuit portes del cinquè recinte

Un dels dotze baluards del cinquè recinte

Murades del quart recinte

Lenderrocament de les murades

Les Avingudes

L'Eixample

Un dels nuclis extramurs

Manca notable de zones verdes a l'Eixample

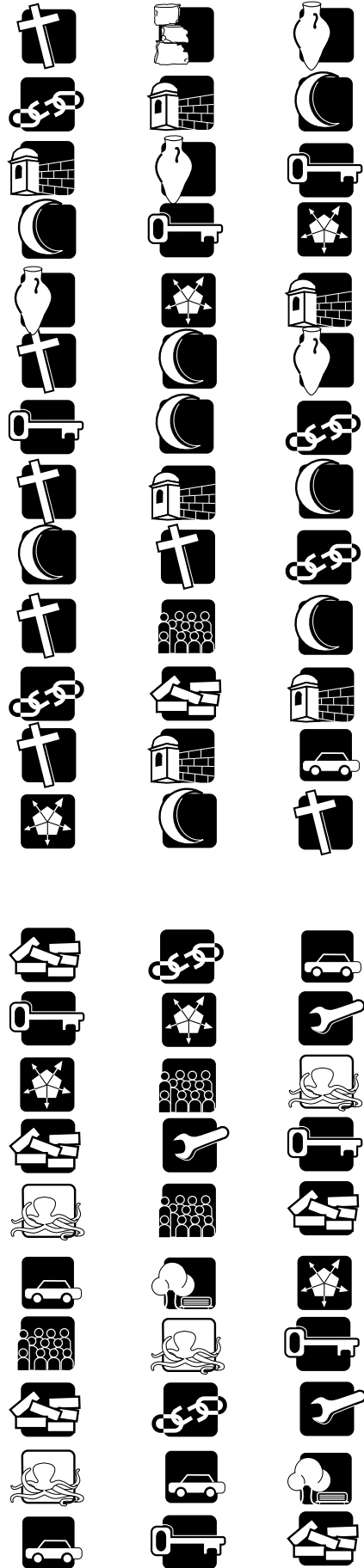
Via de Cintura

La perifèria de Palma

Un polígon industrial

Terrenys rústics a la perifèria de Palma

Una de les noves barriades obreres dels setanta

ACTIVITAT 27

També pots anar marcant damunt el plànol l'itinerari, amb una línia vermella, i les aturades, amb un cercle blau.

ENTRE EL PASSAT I EL FUTUR

Diuen que el present és un punt imperceptible entre el passat recent i el futur proper. Palma és una ciutat que ha canviat molt en les tres darreres dècades i que continua evolucionant. Ara analitzarem algunes tendències actuals en la construcció de la nostra ciutat.

18. PALMA, METROPOLITANA

La taca d'oli que s'escampa

Durant els anys vuitanta i sobretot els noranta, el turisme experimenta una gran embranzida. I amb l'arribada de turistes, creix la població —que ara prové dels llocs més diversos del món— i, també, la construcció. La demanda d'habitatges, per a famílies de molts nivells socials és un dels factors que ha impulsat la febre urbanitzadora que Palma ha viscut els darrers anys. I amb més població —resident i visitant— també augmenta la demanda de serveis de tota casta, que ocupen molt de terreny (grans àrees comercials, centres sanitaris, centres d'oci, etc.).

El nucli urbà de Palma creix i la seva influència s'estén fins molt enfora. On són avui els límits de la nostra ciutat? Palma s'escampa per una bona part dels terrenys rústics dels voltants, especialment al llarg de les principals carreteres de sortida. Hi ha geògrafs que afirmen, probablement amb raó, que tot Mallorca ja s'ha convertit en una gran àrea metropolitana de Palma.

Però les limitacions d'aigua i de territori, així com la necessitat de preservar el medi ambient i el paisatge, han evidenciat que la nostra ciutat no pot créixer indefinidament.

FIGURA 25. Creixement urbà vora la carretera de Sóller.

Palma, dins el seu terme municipal —que és molt extens—, conserva alguns nuclis rurals que han mantingut la seva antiga configuració. Per preservar el paisatge rural i la personalitat d'aquests autèntics pobles, s'hauria de poder conservar també el seu aïllament urbanístic.

ACTIVITAT 28

Quins nuclis rurals coneixes que romanguin més o manco aïllats urbanísticament, dins el terme municipal de Palma?

ACTIVITAT 29

Quins avantatges i inconvenients veus en el creixement urbà de la ciutat cap a terrenys de cada vegada més perifèrics?

19. PALMA, DINÀMICA

Una ciutat plena de moviment

Per evitar el col·lapse circulatori dins el nucli urbà, l'any 1990, s'inaugurà el traçat complet de la Via de Cintura, projectada per Ribas Piera el 1973. Aquest cinturó de circumval·lació enllaça moltes zones perifèriques allunyades entre si, però també constitueix una nova murada que separa l'Eixample de la Perifèria, sobretot per a vianants i ciclistes. La Via de Cintura dibuixa una gran línia corba d'arcs molt grans que encercla el nucli urbà.

A l'actualitat, un nou col·lapse —a causa de l'ús creixent del vehicle particular— així com el mateix engrandiment urbà de Palma, han fet posar sobre la taula la futura construcció d'un segon cinturó, encara més perifèric que l'actual.

FIGURA 26. Via de Cintura.

ACTIVITAT 30

A. Per què creus que la Via de Cintura i les Avingudes tenen un traçat tan diferent?

B. Veus alguna relació entre la manera que tenim avui de moure'ns per la ciutat i la trama de carrers, avingudes i cinturons que hi construïm?

20. PALMA, FUNCIONAL

Zones urbanes amb funcions concretes

FIGURA 27. Polígon de Son Castelló.

Palma, com la majoria de grans ciutats, té una sèrie de zones especialitzades on es localitzen determinats serveis. Es tracta d'àrees funcionals, de construcció moderna, que se situen gairebé sempre a la Perifèria, que és on hi sol haver espai disponible per construir. El cas més característic d'aquest fenomen és el dels anomenats polígons industrials. Però n'hi ha d'altres.

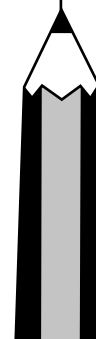
La trama de carrers d'aquestes àrees depèn directament de la funció concreta de cadascuna. Així, és molt diferent un espai portuari d'un d'industrial o d'un altre de turístic. Però sempre hi predominen les trames

regulars, que responen a planificacions urbanístiques i no a ocupacions espontànies del territori. De fet, la mateixa paraula *polígon* ens indica una geometria rectilínia.

ACTIVITAT 31

Localitza damunt el plànol de Palma les àrees funcionals que segueixen, on els ciutadans ens desplaçam per fruir de determinats equipaments i serveis. Subratlla o marca de color fosforescent el seu nom. Observa les diferències entre les trames de carrers de cada zona. I completa la llista.

- *Zona de col·legis*: Son Rapinya (Mare Alberta, la Salle, CIDE, Montis-ion)
- *Zona hospitalària*: Son Dureta (hospital general)
- *Zona esportiva*: Son Moix (estadi del Reial Mallorca, Palau Municipal d'Esports, velòdrom, centre comercial esportiu)
- *Zona universitària*: Campus de la UIB, a la carretera de Valldemossa
- *Zona tecnològica*: el Parc Bit, a Son Espanyol
- *Gran parc verd urbà*: el bosc de Bellver
- *Zona monumental, cultural i turística*: Ciutat Antiga
- *Zona aeroportuària*: Son Sant Joan
- *Zona de transport marítim de mercaderies*: el moll Vell de Palma

- Polígon industrial i de serveis: _____
- Zona turística: _____
- Zona d'esbarjo nocturn: _____
- Zona comercial i d'aparcaments: _____

21. PALMA, HABITABLE

Una ciutat a mida d'habitants i visitants

A partir dels anys vuitanta s'anuncia la intenció de recuperar la ciutat per als seus habitants, és a dir, de fer-la més humana i millorar-ne la qualitat de vida. Des d'aleshores, són diverses les iniciatives per dotar tots els barris dels equipaments necessaris: sanitaris, educatius, zones verdes, etc. Es treballa per limitar la densitat i l'altura dels edificis, preservar la natura i el paisatge rural, millorar la xarxa viària, ordenar el trànsit, organitzar l'aparcament i promoure el transport públic. A les darreres dècades s'ha fet molt per Palma, una ciutat habitable per als que hi vivim i acollidora per als que ens visiten. I encara queda molt de camí per recórrer.

FIGURA 28. Mercat de l'Olivar.

Respecte de Ciutat Antiga, a poc a poc es va recuperant aquesta important zona monumental que, fins fa pocs anys, havia patit un abandó generalitzat. Actualment es volen conservar els edificis històrics, però també la trama de carrers, que constitueixen —com hem vist— un important testimoni del passat. La regulació de l'ús del cotxe per accedir-hi, ha convertit bona part del centre històric en una zona per a vianants on la gent, com abans, pot passejar a peu tranquil·lament.

EL REPORTATGE

22. PALMA, EDUCATIVA

Carrers per aprendre

Els carrers ens parlen. Ens parlen del passat i del present de la nostra ciutat. No és fàcil desxifrar el seu llenguatge. Però tal vegada, a partir d'ara, et miraràs el plànol de Palma amb uns altres ulls.

ACTIVITAT 32

De retorn a l'aula, fes un reportatge sobre la sortida, reconstruint el recorregut que hem realitzat. Incorpora-hi els coneixements que has adquirit durant la preparació de la sortida, el dia de l'itinerari i en la feina que has fet en tornar a l'aula. L'extensió pot ser de tres folis o d'una mica més si hi inclou fotografies.

GLOSSARI

Baluard. Element de fortificació de forma pentagonal, en unes murades.

Call. Bari habitat pels jueus, a l'edat mitjana.

Cinturó. Gran vial urbà (autovia o autopista), que fa la volta, total o parcial, al nucli urbà d'una població.

Demogràfic. Que té a veure amb la població.

Eixample. Conjunt de cases i carrers nous amb què s'amplia una població.

Illa (de cases). En una ciutat, massa compacta d'edificacions, delimitada per tres o més carrers.

Mesquita. Edifici destinat a l'oració dels fidels, en la religió islàmica.

Metropolità. Propi d'una gran capital i que afecta una extensa àrea d'influència.

Mobilitat urbana. Conjunt de moviments que tenen lloc en un espai urbà i forma de realitzar-los (a peu, en cotxe, etc.).

Nucli urbà. Zona principal d'una ciutat, ocupada fonamentalment per edificis i vies urbanes.

Ortogonal. Que forma angles rectes.

Perifèria urbana. Conjunt de barriades, polígons i altres àrees urbanitzades o semiurbanitzades que envolten una ciutat.

Perímetre. Contorn, línia que limita exteriorment una figura.

Polígon industrial. Zona específica per a la localització de les indústries. El nom fa referència a la planificació geomètrica d'aquests tipus d'àrees.

Rústic. Del camp, no urbà. Sinònim de *rural*.

Segle. Període de cent anys. Convé reparar que, per exemple, quan parlem del segle XVII ens referim als anys compresos entre 1601 i 1700; de la mateixa manera que el segle XX conté els anys 1901 a 2000.

Sinagoga. Temple de la comunitat jueva.

Via urbana. Qualsevol carrer, avinguda, passeig o cinturó d'una ciutat.

